

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش

گروه علوم تربیتی

عنوان پایان نامه :

**بررسی و تبیین نظری کرامت انسان در تربیت اسلامی از دیدگاه
علامه**

محمد حسین طباطبایی

دانشجو:

محمد عابدین پور

استاد راهنما:

دکتر ولی الله رضائی

استاد راهنمای همکار:

دکتر احمد حسین فلاحی

اسفند 1389

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد
رشته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش
گروه علوم تربیتی

عنوان پایان نامه :

بررسی و تبیین نظری کرامت انسان در تربیت اسلامی از دیدگاه

علامه

محمد حسین طباطبایی

دانشجو:

محمد عابدین پور

استاد راهنما:

دکتر ولی الله رضانی

استاد راهنمای همکار:

دکتر احمد حسین فلاحی

اسفند 1389

تقديم به:

فرزندان و همسر مهربانم

تقدیر و تشکر:

سلام و صلوات بر محمد و آل محمد (ص) برترین و کامل ترین موجودات آفرینش .

با تشکر و سپاس از همه اساتید محترم ایام تحصیل که با تقدیم علم و دانش خویش راه تحصیل و تهذیب را برایمان هموار نمودند .

تشکر و قدردانی می کنم از استاد محترم راهنما آقای دکتر ولی ... رضانی و استاد محترم مشاور آقای دکتر فلاحی که با درایت و دقت ، راهنمایی های لازم را در نگارش این رساله مبذول داشتند.

از خانواده محترم خود که با صبر و بردباری شان ، از دشواری کار کاستند و مشوقم بودند و از دوستان و مسئولین محترم دانشگاه که از هیچ کوششی دریغ نکرده اند ، کمال سپاسگزاری را دارم .

چکیده:

موضوع: بررسی و تبیین نظری کرامت انسان در تربیت اسلامی از دیدگاه علامه محمد حسین طباطبایی
هدف: تحقیق بررسی و تبیین نظری اصل کرامت انسان در تربیت اسلامی از دیدگاه علامه محمد حسین طباطبایی است.

روش تحقیق و یافته ها:

باتوجه به این که تحقیقات در خصوص موضوع مذکور از نوع بنیادی - نظری می باشد، روش انجام تحقیق، از نوع توصیفی و کتابخانه ای است. و به همین منظور، منابع داخلی و خارجی و نیز منابع فقهی و اسلامی به زبان فارسی و غیر آن که مرتبط با موضوع بوده، مورد بررسی، قرار گرفت. ضمناً در گرد آوری مطالب، منابع اینترنتی و مقالاتی که در این رابطه نگاشته شده است، مورد استفاده قرار گرفته است. یکی از مباحثی که در انسانشناسی مورد بررسی قرار میگیرد جایگاه و منزلت انسان نسبت به سایر آفریدگان است یا به عبارت دیگر، بحث کرامت انسان یکی از مباحث انسانشناسی است. در مورد جایگاه و منزلت انسان دیدگاههای گوناگونی وجود دارد. گروهی انسان را بهعنوان برترین آفریدگان معرفی کردهاند. در دنیای امروز برخی مکاتب بر اصالت انسان بسیار تاکید دارند به گونهای که بسیاری از کشورهای به ظاهر متمدن برآنند که باید در قوانین کیفی ارزش و کرامت انسان حفظ شود. از سوی دیگر در مکتب اسلام نیز ارزش والایی برای انسان در نظر گرفته شده و به تکریم او سفارش زیادی شده است. اندیشمندان و فلاسفه زیادی نیز بر این نکته یعنی ارزش واقعی انسان نظراتی را ایراد نمودهاند که البته دیدگاه افراد انسانی غیر اسلامی هر چند که صاحب اندیشهی والایی باشند کاملاً رسا و گویا نیست چرا که باید از منظری مافوق بشری بر آن چشم دوخت و نتیجهی این کار حاصل نمیگردد مگر با استفاده از راهنماییهای خالق یکتا. که این تاثیر را فقط در اندیشههای وابسته به مکتب الهی اسلام میتواند مشاهده کرد. در این رساله ما سعی بر این داریم تا ارزش و کرامت انسان را در دیدگاه اندیشمند بزرگ معاصر علامه محمد حسین طباطبائی (ره) بررسی کنیم. البته پر واضح است که نظر ایشان چیزی جز نظر قرآن و اسلام، نمیتواند باشد. با توجه به این که تحقیقات در خصوص موضوع مذکور از نوع بنیادی - نظری می باشد، روش انجام تحقیق، از نوع توصیفی و کتابخانه ای است. و به همین منظور، منابع داخلی و خارجی و نیز منابع فقهی و اسلامی به زبان فارسی و غیر آن که مرتبط با موضوع بوده، مورد بررسی، قرار گرفت. ضمناً در گرد آوری مطالب، منابع اینترنتی و مقالاتی که در این رابطه نگاشته شده است، مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: علامه طباطبائی، کرامت انسان، کرامت ذاتی، کرامت اکتسابی، قرآن، سنت

فهرست مطالب

	فصل اول - کلیات تحقیق
۲	۱ - ۴ - پیشگفتار
۳	۱ - ۴ - بیان موضوع تحقیق
۴	۱ - ۴ - سؤالات اصلی تحقیق
۴	۱ - ۴ - فرضیات تحقیق
۴	۱ - ۵ - اهداف تحقیق
۵	۱ - ۶ - روش انجام تحقیق
	فصل دوم - مبانی نظری و پیشینه‌ی تحقیق
۷	۲-۱ - مقدمه
۸	۲-۲ - کرامت انسان در قرآن
	۲-۲-۱ - کرامت در نظام معنایی قرآن
۸	
۸	۲-۲-۱-۱ - معنای لغوی کرامت
۱۰	۲-۲-۱-۲ - کاربرد کرامت و وجوه مختلف آن در قرآن
	۲-۲-۲ - انسان در نظام معنایی قرآن
۱۳	
۱۴	۲-۲-۲-۱ - دو دیدگاه عمده در شناخت انسان
۱۵	۲-۲-۲-۲ - سر دوگانگی توصیف انسان در قرآن
۱۸	۲-۲-۳ - معنای کرامت انسان در گفتمان قرآن کریم

- ۱۸ ۲-۲-۳-۱- معنای کرامت انسان
- ۲۰ ۲-۲-۳-۲- گونه های کرامت انسان در قرآن
- ۲۰ ۲-۲-۳-۱- کرامت ذاتی انسان
- ۲۱ ۲-۲-۳-۲- کرامت اکتسابی (عندالله)
- ۲۳ ۲-۲-۴- خاستگاه کرامت انسان در قرآن
- ۲۶ ۲-۳-۳- جهات و مبانی تکریم انسان در سنت
- ۲۶ ۲-۳-۱- مفهوم سنت در اسلام
- ۲۸ ۲-۳-۲- ضرورت جلب نظر مساعد مردم برای زمامداری
- ۲۸ ۲-۳-۳- اعتقاد به جایگاه رفیع و معنوی انسان
- ۲۹ ۲-۳-۴- اعتقاد به لزوم مشارکت مردم در امور اجتماعی
- ۲۹ ۲-۳-۵- رفتار کریمانه زمامدار اسلامی نسبت به مردم
- ۳۴ ۲-۴- تعریف کرامت در نگاه عامه مردم جامعه
- فصل سوم - روش تحقیق
- ۳۶ ۳-۱- مقدمه
- ۳۷ ۳-۲- ورود زمین مرکزی با پشتوانه ی انسان شناسانه به عالم اسلام
- ۳۸ ۳-۲-۱- نفوذ نظریه ی زمین مرکزی در اندیشه های دینی و عرفانی
- ۳۹ ۳-۳- نگرش و تحلیل انسان شناسان معاصر
- ۳۹ ۳-۳-۱- نظریات برخی از دانشمندان غربی درباره کرامت انسان وتفکر انسان
مرکزی
- ۴۲ ۳-۳-۲- نگرش عرفای اسلامی درباره کرامت نوع انسانی

- ۴۲ - سخن محیی الدین بن عربی درباره مرکزیتِ انسان برای کائنات:
- ۴۲ - سخن ملاصدرا در موردِ کرامت انسانی و جایگاه نوع انسانی در مجموعه خلقت:
- ۴۳ - گفتار و نظریه علامه مجلسی و فخر رازی درباره کرامت بنی آدم
- ۴۵ - گفتارِ علامه طباطبایی در مورد پیش فرضِ فلاسفه گذشته اسلامی درباره غایت بودنِ انسان بر کائنات:
- ۴۶ - علامه طباطبائی و نظریه بو علی سینا درباره شرافت انسانی
- ۴۷ - گفتاری از ویل دورانت درباره انتسابِ ساختگی به خداوندان
- ۴۷ - گفتارها و نظریات علامه طباطبایی درباره ادعای آدمیان مبنی بر خدا زادگی در تفسیر آیات
- ۴۸ - سخنی دیگر از علامه طباطبایی
- فصل چهارم - یافته های تحقیق
- ۵۳ - ۱-۴ مقدمه
- ۵۳ - ۲-۴ انسان و اجتماع
- ۵۳ - ۱-۲-۴ روش شناسی
- ۵۴ - ۲-۲-۴ ماهیت جامعه
- ۵۶ - ۳-۲-۴ خاستگاه پیدایش جامعه
- ۶۰ - ۴-۲-۴ تکامل اجتماعی انسان، بحثی از فلسفه تاریخ
- ۶۲ - ۵-۲-۴ انسان شناسی زیستی
- ۶۳ - ۶-۲-۴ قومیت و ملیت
- ۶۵ - ۷-۲-۴ کارکردهای اجتماعی دین

۷۱	۳-۴ - عدالت اجتماعی و کرامت انسان
۷۳	۱-۳-۴ - ریشه بی عدالتی در افکار فلسفی
۷۴	۲-۳-۴ - انسان شناسی فلاسفه غربی
۷۵	۳-۳-۴ - انسان در جامعه شناسی غربی
۷۶	۴-۴ - کرامت انسان، اصل محوری حقوق بشر
۸۲	۵-۴ - اکرام و احترام انسان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران فصل پنجم - جمع بندی و نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات
۹۹	پیشنهادات پژوهشی
۱۰۰	محدودیت های تحقیق
۱۰۱	منابع و مأخذ

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱- پیشگفتار:

در مورد کرامت انسان - که همان فضیلت و برتری اوست - قرآن کریم همه آدمیان را مورد تکریم الهی قرار داده و می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»^۱ به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا برنشانندیم و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی دادیم و آنان را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری آشکار دادیم.^۱ این کرامت عام، به صورت تکوینی است یعنی خلقت آدمی به گونه‌ای است که قابلیت‌ها و تواناییهای خاصی به او عطا شده است و به واسطه این ویژگی‌ها، در جایگاهی برتر نسبت به بسیاری از مخلوقات قرار گرفته است. در موارد متعدد دیگری بر این مهم تأکید شده که آسمانها و زمین برای شما خلق شده است^۲ و در خدمت انسان‌ها قرار گرفته‌اند. در بعضی روایات به این نکته اشاره شده که کرامت والاتری برای مؤمنان است و در واقع به جهت کرامت آنان خلقت تحقق یافته است^۳ که البته این منافاتی با کرامت ذاتی انسان ندارد. پس خلقت انسان به گونه‌ای است که قابلیت و استعداد رسیدن به مدارج عالی کمال و قربالهی در فطرت او نهاده شده است اگر چه فقط بعضی انسانها زمینه‌های تکوینی را شکوفاکرده و به کرامت والای انسانی نائل می‌شوند: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فَيُحْسِنُ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ^۴ وَنِزِيلٌ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ^۵ و امام امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - می‌فرماید: لیس علی وجه الارض اکرم علی الله سبحانه من النفس المطیعة لامره «بر روی زمین کسی نزد خدای سبحان، کریم‌تر از کسی که مطیع اوامر الهی باشد، نیست.»^۶ و اما امانتدار بودن انسان که در سوره احزاب، آیه ۷۲ انسان به عنوان موجودی که بار امانت الهی را بردوش می‌کشد معرفی شده است که مفسران درباره این امانت، احتمالات متعددی داده‌اند ولی غالباً آنرا «اختیار» یا «تکلیف» و یا آن چیزی که تکلیف مقدمه رسیدن به آن است یعنی ولایت‌الهی و استکمال علمی و عملی به واسطه حقایق دین و عبودیت حق تعالی دانسته‌اند.^۷ انسان به واسطه عبودیت و اخلاص و مجاهده، می‌تواند به مقام ولایت الهی نائل آید یعنی خداوند متولی امور او در هم‌هشئون گردد و مستقیماً تحت ولایت‌الهی و تربیت او واقع

^۱ اسراء / ۷۰^۲ لقمان / ۲۰ : بقره ۲۹^۳ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۶۹، ص ۱۹^۴ تین / ۴-۶^۵ حجرات / ۱۳^۶ غررالحکم و دررالکلم، ج ۵، ص ۹۲^۷ عمده مطالب این قسمت برگرفته از تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۳۷۰ - ۳۷۵ می‌باشد.

شود. از آنجا که هم مقدمات این کمال اختیاری و تکلیف و هم نفس آن کمال اختیاری از خداوند است و انسان در داشتن آن از خود استقلال ندارد، از آن به «امانت الهی» تعبیر شده است. امانتی که انسان باید حرمتش را نگهدارد و از عواقب وخیم خیانت در آن در هراس باشد. حقیقتاً این است که در میان مخلوقات، تنها انسان است که به لحاظ ساختمان وجودی از چنان استعداد و قابلیت برخوردار شده، که می‌تواند به آن کمالات اختیاری دست پیدا کند. این واقعیت که انسان تکویناً چنین قابلیت‌هایی دارد و دیگران فاقد آن هستند، در زبان تمثیل به عرضه امانت و خودداری دیگر موجودات در پذیرش آن و نهایتاً پذیرش این مهم توسط انسان تعبیر شده است.^۱ روشن است که موجود مختار، گاه از راه معرفت و ایمان کامل و عمل صالح به کمال اختیاری خود می‌رسد که در این صورت عالم و عادل است و گاه با انتخاب نادرست خویش و کفر و فسادانگیزی، جهل می‌ورزد و بر خویش ستم می‌کند و از کمال نهایی خویش بازمی‌ماند. یعنی شأن موجود صاحب اختیار، آن است که بتواند بر خود ستم روا بدارد و نسبت به عواقب و پیامدهای افکار و اعمال خود جاهل باشد پس «ظلم و جهول بودن» لازمه اختیار آدمی است همانطور که ادای امانت الهی و نیل به سعادت بی‌نهایت ابدی با اختیار آدمی حاصل می‌آید. پس کرامت انسانی در یک صورت ذاتی انسان و ویژگی همه آدمیان است که به معنای قابلیت و استعداد دریافت مراتب والای انسانی و قرب به حضرت حق است و در صورت دیگر که اکتسابی است و باید انسان تلاش نماید تا به آنجا برسد، باز برای برخی انسانها به نحو اکمل حاصل می‌آید.

۱-۲- بیان موضوع تحقیق:

یکی از مباحثی که در انسان‌شناسی مورد بررسی قرار می‌گیرد، جایگاه و منزلت انسان نسبت به سایر آفریدگان است یا به عبارت دیگر، بحث کرامت انسان یکی از مباحث انسان‌شناسی است. در مورد جایگاه و منزلت انسان دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. گروهی انسان را به عنوان برترین آفریدگاه معرفی کرده‌اند. در این گرایش انسان محور حقایق و ارزشهاست و همه ی فعالیت‌های علمی و عملی انسان بر محور خود آدمی می‌گردد. از سوی دیگر در این نظر تشکیک‌هایی شده است، از جمله اینکه این نظر ناشی از خودخواهی انسان است که می‌خواهد بر همه ی موجودات جهان چیرگی یابد و همه را زیر یوغ بندگی خود بکشد. اما نکته ی قابل تأمل این است که انسان از چشم انداز دین همچنان ناشناخته

۱ واعظی، احمد، انسان از دیدگاه اسلام، انتشارات سمت، ۱۳۸۰، ص ۱۴۸ - ۱۴۹

مانده است و نیازمند شناسایی ابعاد گوناگون وجودی او با در نظر گرفتن موقعیتهای موجود و متحول هست . انسان دینی (قرآنی) شگفت انگیز و به وسعت خلیفه الهی است و کرامت انسان بعد نظری و قلمرو امکان تحقق صفات اوست . کارکرد تربیت اسلامی می تواند در این قلمرو وسیع و تاریخی همچنان نقش پذیر باشد و ما در پی کشف عمق نظر علامه محمد حسین طباطبایی در چگونگی شکل پذیری ، بنیاد و تداوم و نتیجه عملی این کرامت هستیم .

۱-۳- سوالات اصلی تحقیق:

سوالات اصلی که در ذهن نگارنده ایجاد شده و سعی شده است، پاسخ آنها در این تحقیق، بیان شود، به صورت کلی عبارتند از:

- ۱- اهداف تربیتی انسان در تربیت اسلامی چیست؟
- ۲- اصل کرامت انسان در قرآن و در تربیت اسلامی در کدام قلمروها و به چه شکل و شمایلی مورد تاکید قرار گرفته است؟
- ۳- آیا کرامت انسان اکتسابی یا تکوینی؟
- ۴- دیدگاه علامه محمد حسین طباطبایی در باره اصل کرامت انسان در تربیت اسلامی چیست؟

۱-۴- فرضیات تحقیق:

- ۱- انسان دینی با کرامت از انسان بی تفاوت به دین است.
- ۲- اصل کرامت انسان در قرآن کلیدی است.
- ۳- کرامت انسانهم اکتسابی و هم تکوینی است.
- ۴- دیدگاه علامه محمد حسین طباطبایی در باره اصل کرامت انسان در تربیت اسلامی دیدگاه جدیدی نیست.

۱-۵- اهداف تحقیق:

این تحقیق دارای دو گروه اهداف نظری و کاربردی است . اهداف نظری در دو بخش هدف کلی و هدف ویژه قابل طبقه بندی است .

هدف کلی : هدف کلی این تحقیق بررسی و تبیین نظری اصل کرامت انسان در تربیت اسلامی از دیدگاه علامه محمدحسین طباطبایی است.

اهداف ویژه :

- ۱- بررسی و تبیین نظری کرامت انسان در تربیت اسلامی
- ۲- ویژگیهای اصل کرامت انسان
- ۳- روشهای تربیتی اسلام در مورد انسان با توجه به اصل کرامت

اهداف کاربردی :

- ۱- فراهم سازی زمینه ها و بسترهای لازم برای اجرای پژوهشهای تطبیقی میان نظام تربیتی اسلام در رابطه با اصل کرامت انسان با سایر نظامهای تربیتی.
- ۲- پاسخگویی به پرسشهای پژوهشگران و استادان و علاقه مندان درباره واقعیت انسان و صفات او به ویژه اصل کرامت انسان در تربیت اسلامی برای دست اندرکاران امور تربیتی و مدیران و معلمان مدارس مطرح می باشد با چشم اندازهای جدید و متنوع.

۱-۶- روش انجام تحقیق:

با توجه به این که تحقیقات در خصوص موضوع مذکور از نوع بنیادی - نظری می باشد، روش انجام تحقیق، از نوع توصیفی و کتابخانه ای است. و به همین منظور، منابع داخلی و خارجی و نیز منابع فقهی و اسلامی به زبان فارسی و غیر آن که مرتبط با موضوع بوده، مورد بررسی، قرار گرفت. ضمناً در گرد آوری مطالب، منابع اینترنتی و مقالاتی که در این رابطه نگاشته شده است، مورد استفاده قرار گرفته است.

فصل دوم:

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۲-۱- مقدمه:

انگاره های انسان شناختی یکی از مقولات بنیادی در اندیشه معاصر است. این فصل پس از معنانشناسی «کرامت» و «انسان» در نظام معنای قرآن، می‌کوشد به معنای «کرامت انسان» در گفتمان قرآن دست یابد. در گفتمان قرآنی، خداوند کریم‌ترین است و بنی آدم نیز از کرامتی اعطایی برخوردارند و درجات بهره‌مندی از کرامت در میان آدمیان بر پایه‌ی دارا بودن تقوا، متفاوت است. تأمل در آراء قرآن پژوهان و مفسران، نشان از آن دارد که در بحث کرامت انسان اندیشه‌ی واحدی مشاهده نمی‌شود و با وجود آنکه از منبع و حیانی یکسانی سخن می‌گویند اما در پرسش‌های کلیدی انسان‌شناسانه دچار اختلاف نظر می‌باشند. برخی از قرآن پژوهان کرامت اعطایی را ذاتی بشر، از هر جنس و نژاد و رنگ دانسته‌اند و برای آن ادله‌ای اقامه کرده‌اند و کرامت عندالله را به عنوان وجه تمایز آدمیان در رسیدن به کمالات اختیاری بر شمرده‌اند در مقابل برخی تمام کرامت انسان را به ویژگی تقوی و ایمان وی دانسته‌اند. این اختلاف رأی در بیان رمز و راز کرامت انسان از نوع نگاه آنان به مقوله‌ی کرامت انسان را حکایت دارد. اگرچه به کرامت انسان از دیرباز در منابع دینی پرداخته شده است اما چون امروزه این مقوله، با مباحث حقوق بشر رابطه‌ای ناگسستنی یافته است، ضرورت بازشناسی، تحلیل و تبیین آن در ارائه دیدگاه قرآن کریم برای پرسش‌های پیش رو در عصر حاضر، بیش از هر زمان احساس می‌شود.

کرامت انسان از مباحث مهم در حوزه‌ی انسان‌شناسی است که در مکاتب مختلف الهی و بشری رویکردهای متفاوتی را موجب گردیده است. در ادیان آسمانی بویژه دین مبین اسلام و بالاخص در کتاب آسمانی مسلمانان و سیره نبوی و ائمه اطهار (علیهم السلام) مبانی گران سنگی از کرامت انسان ارائه گردیده است. اما پژوهش در حدود و ثغور کرامت انسان، مبانی و خاستگاه آن و چیستی و ماهیت آن، عناصر کرامت ستیز و پرداختن به آثار و لوازم و مؤلفه‌های کرامت انسان در طول تاریخ اسلامی کمتر مشاهده می‌شود؛ که ضرورت پرداختن به این امر، بویژه در دنیای معاصر، جهت تبیین دیدگاه‌های اسلام در زمینه‌ی حقوق بشر، ضروری است. به گونه‌ای که عدم پردازش رویکرد اسلام نسبت به کرامت انسان موجب اتهام آموزه‌های اسلامی به تناقض با حقوق بشر گردیده است. این در حالی است که مترقی‌ترین نوع کرامت انسان در اسلام ارائه گردیده است و تدوین کنندگان اعلامیه جهانی حقوق بشر و مکاتب انسان‌گرا در ارائه تعریفی معتدل و متوازن از انسان و حقوق وی عاجز مانده‌اند.

۲-۲-۲- کرامت انسان در قرآن:

۲-۲-۱- کرامت در نظام معنایی قرآن

کرامت و مشتقات مختلف آن حدود ۴۷ بار در قرآن کریم به کار رفته است. تحلیل مفهوم کرامت در نظام معنایی قرآن کریم و دستیابی به ژرفای معنایی کاربرد آن، نیازمند دقت در معنای لغوی این واژه و پرداختن به وجوه متعدد آن در کاربردهای قرآن کریم و بازشناسی مفهوم آن و واژگانی مترادف است که در ابتدای این نوشتار به آن اشاره خواهد شد.

۲-۲-۱-۱- معنای لغوی کرامت

لغت شناسان و فرهنگ نامه نویسان برای واژه کرامت معانی مختلفی را ذکر کرده اند. ابن فارس (۳۹۵ م) در معنای کریم می نویسد: کریم یا به مفهوم شرافت نفسانی و یا به معنای شرافت اخلاقی است و کریم که از اسماء الهی است به معنا بخشاینده ی گناهان بندگان است.^۱ در کتاب العین نیز «الکرم شرف الرجل» کرامت، بزرگواری مرد معنا شده است.^۲ راغب اصفهانی (۵۰۲ م) درباره کرم می نویسد: کرم در مقام توصیف انسان به معنای خوی و کردار ستوده است که بالفعل از او ظاهر گردد و جز بر محاسن (نیک های) بزرگ اطلاق نمی شود.^۳ ابن منظور (۵۱۱-۶۳۰) در باره قرآن کریم آورده است: «کریم» صفتی است که در بردارنده ی انواع شرف و خیر و فضائل اطلاق می گردد. کریم اسمی است برای چیزی یا کسی که همه اوصاف ستودنی و محمود را در خود جمع داشته باشد. و متضاد با لئیم است و این صفت در اصل بر انسان ها اطلاق می شود، اما در توصیفاسب و شتر و درخت نیز به کار می رود.^۴ صاحب النهایه فی غریب الحدیث و الأثر نیز در بیان معنای کرامت، کریم را در بردارنده ی همه انواع خیر و نیکی و شرف و فضیلت ها معنا نموده و می گوید کریم کسی است که خویشتن خویش را از آلودگی به هر آنچه که مخالفت و عصیان در برابر پروردگار است، منزه و دور می دارد.^۵

۱ ابن فارس، ۱۴۱۸، ص ۹۲۳

۲ فراهیدی، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۳۶۸

۳ راغب اصفهانی، ۱۴۰۴، ص ۴۲۸

۴ ابن منظور، ۱۴۰۸، ج ۱۲، ص ۷۵-۷۷

۵ ابن اثیر، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۵۳۵

طریحی نیز در بیان معنای کریم آورده است: کریم صفتی است که بر چیزی که رضایت عقلا را جلب نموده و حمد و ثنا را برانگیزد اطلاق می شود.^۱

در قاموس قرآن نیز کرامت در لغت به معنای بزرگواری و شرافت، بخشندگی و سخاوت ارزشمند بودن و عزیز بودن و ماند آن می باشد.^۲

می توان از مجموع معانی ذکر شده به دست آورد که اکثر لغت شناسان، کرامت را به معنای شرافت، بزرگواری و در مقابل دناوت و پستی آورده اند، که معنای حقیقی آن بزرگ منشی و بزرگواری و شرافت بوده و معانی دیگر از مصادیق این معنای اصلی می باشند. آیت الله جوادی آملی نیز در بیان معنای کرامت انسان می نویسد: کرامت همان نزاهت از پستی و فرومایگی است. کریم غیر از کبیر و عظیم است. کریم معنایی دارد که شاید در فارسی معادل بسیط نداشته باشد لذا اگر ما خواسته باشیم کلمه کریم را به فارسی ترجمه کنیم باید چند کلمه را کنار هم بگذاریم تا معنای کریم روشن شود: روح بزرگوار و منزه از هر پستی را کریم می گویند...^۳ اگر چه واژه ی کرامت در مواردی استعمال شده است که اشاره به معنای کرامت در انسان دارد، اما در قرآن کریم، در موارد دیگر نیز به کار رفته است. بسیاری از لغت شناسان، کرامت را در مقابل واژه ی لثامت آورده اند و این حیثیت تقابل، نشان از آن دارد که مفهوم علو و شرافت در آئینه معنای کرامت جلوه خاصی دارد و با اندیشه در خصوصیت معنای لثامت، می توان به شاخصه های معنای کرامت دست یافت و کریمان را از انسان های لثیم متمایز کرد. از راه های دیگر شناخت دقیق معنای واژه ای، مرزشناسی لغوی مفهوم مورد نظر با واژگان به ظاهر مترادف و هم معناست؛ بنابراین می توان در مقایسه بار معنایی شرافت، عظمت، عزت و حسن با واژه ی کرامت، شمول بیشتر و ویژگی های مفهومی خاصی در این واژه مشاهده کرد که در سایر واژه ها مترادف آن وجود ندارد.

۱ طریحی، ۱۳۹۵، ج ۶، ص ۱۵۲

۲ قرشی، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۱۰۳

۳ جوادی آملی، ۱۳۶۶، ص ۲۱

۲-۱-۲-۲- کاربرد کرامت و وجوه مختلف آن در قرآن

یکی از مباحث مهم دانش علوم قرآنی، پرداختن به وجوه و نظائر در قرآن است که در آن قرآن شناسان و مفسران با شناخت ریشه های واژگان و کاربرد آن در عصر نزول و قبل از آن و توجه به موارد معاشناختی واژه، به بیان معنای یکواژه در فرازها و جملات مختلف می پردازند و اینگونه فهم معنای عمیق و دقیق متن را آسان می سازند. شمول و فراگیری معانی متعدد و مختلف در این دانش و اشاره به موارد مصداقی و جزئی کاربرد آن در زبان قرآن، مترجمان و مفسران را نیازمند مراجعه و دریافت دقیق دانش وجوه و نظائر ساخته است و نمی توان در عرصه ی معاشناسی واژگان قرآنی، بدون آگاهی از آن سخن گفت. به همین جهت ارائه ی معانی و کاربردهای مختلف کرامت و مشتقات آن در قرآن کریم، با توجه به دانش وجوه و نظائر، ضروری است. اگر چه می توان در میان معانی مختلفی که برای یک واژه بیان شده است، یکی را حقیقی اصلی و باقی موارد را بیان مصادیق و یا نمونه های متنوع از آن معنای حقیقی به شمار آورد. در مقام وضع الفاظ برای معانی کلی - خواه متواطی باشند یا مشکک - اغلب، معنای ای می یابیم که تنها اختلاف و تفاوت اندکی در حدود مرزها دارند و از گستره ی روشنی برخوردارند؛ مانند واژگان رزق، قدرت و ... اما واژگانی نیز وجود دارند که گستره ی مفهومی روشنی ندارند و در مقام تعریف و نیز به کارگیری به حریم دیگر واژگان راه می یابند، که کرامت، شرافت و سعادت از اینگونه واژگانند، گاه کرامت به معنای جود و بخشش به کار می رود، گاه آن را به معنای عفو می گیرند، گاه این واژه به عزت و عظمت اشاره دارد و گاه به کثیرو شریف و ... اطلاق می شود و با توجه به گستره معنایی واژه کرامت، منصرف شدن این کلمه به سوی بعضی از مصادیق به وسیله قرینه های لفظی و معنی امکان پذیر است و اگر قرینه خاصی وجود نداشته باشد گستره ی معنایی کرامت آنچنان وسعتی دارد که شامل بسیار از خیرات و حسنات می گردد. به بیانی دیگر همچنان که مفهوم خوبی و زیبایی و .. نوعی سعه مفهومی خاص دارد کرامت نیز همانگونه است. چه بسا بتوان گفت حیثیت و جنبه ی شکوه بخشی و احترام انگیزی به صورت قیدی پنهان در معنای این واژه لحاظ شده است. در تأویل مشکل القرآن وجوه متعددی را برای واژه ی کریم ذکر کرده اند:

- ۱- کریم به معنای شریف و با فضیلت. در آیات ۱۳ سوره حجرات، ۷۰ سوره اسراء و ۶۲ سوره فجر و ۱۱۵ سوره مؤمنون، ۳۱ نساء و ۲۹ نمل در این معنا به کار رفته اند.
- ۲- کریم به معنای صفوح، بخشنده، باگذشت، که این معنا نیز تعبیر دیگری از شرافت و فضیلت است مانند آیه شریفه ۴۰ سوره نمل و ۶ سوره انفطار
- ۳- کریم به معنای کثیر الکریم، مانند آیه ی «و رزق کریم».